

I. ARHEOLOGIE

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVIND MATERIALELE FAZELOR TIMPURIILE ALE CULTURII STARČEVO-CRIȘ

Începuturile neoliticului sud-est european sunt legate de formarea marelui complex balcano-dunărean Protosesklo/Sesklo-Anzabegovo-Karanovo-Starčevo-Criș¹. Datorită evoluției dinamice, acest complex de agricultori timpurii se întinde pe o suprafață mare, din Thesalia, Macedonia², prin Bosnia, nordul Croației³, sudul Transdanubiei⁴, apoi spre est către regiunea Tisei. În țara noastră, exceptând Maramureșul, se extinde treptat, până la limita Dobrogei și estului Munteniei⁶. În Bulgaria este reprezentat de grupul Karanovo⁷.

Extinderea pe un areal foarte mare, precum și existența unor influențe locale au determinat apariția unor caracteristici regionale, percepute ca și grupe culturale locale ale complexului neolitic timpuriu balcano-dunărean.

Astfel pentru fazele timpurii se disting grupele Proto și Presesklo în Thesalia, Anzabegovo în Macedonia, grupa Karanovo în special în sudul Bulgariei, apoi grupa Starčevo începând din nordul Macedoniei, Bosnia, nordul Croației și Transdanubia⁸.

Pentru zona nord-dunăreană, cu diferențe cronologice se dezvoltă grupul Körös-Criș care cuprinde teritoriul României, regiunea Tisei, primind o influență sudică mai pronunțată în zona Olteniei⁹.

Purtătorii acestei culturi sunt cultivatori de cereale și crescători de ovi-caprine¹⁰, și folosesc o ceramică care conține pleavă de graminee în pastă. Până în acest moment al cercetării, existența unui orizont inițial cu ceramică monocromă, fără pictură, în zona dunăreană, deși posibilă, nu a fost confirmată¹¹.

Neoliticul timpuriu dunărean debutează cu un orizont care conține ceramică monocromă și ceramică pictată cu alb, cu un registru de forme limitat la vase globulare, tronconice și străchini plate. Treptat apar și se înmulțesc ornamentele prin impresiune, ciupirea suprafeței, inciziile, pseudo-barbotina și apoi barbotina, în timp ce pictura adoptă culori închise și, în final, policromia. De asemenea și formele se diversifică, apare piciorul înalt perforat, turtirea vaselor, formele cu gura mai largă¹².

Primele încercări de periodizare a fazelor timpurii Starčevo-Criș încep în urma săpăturilor lui Miodrag Grbić din așezarea eponimă Starčevo¹³. Vladimir Milojević în 1949 împarte cronologia Starčevo

---

¹ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, "Bibliotheca Musei Napocensis", IV, Cluj-Napoca, 1979, p.15; S. Dimitrijevic, *Problem Stupnjevanja Kulture...* în *Materijali*, X, Beograd, 1974, p.60-66.

² S. Dimitrijevic, *op.cit.*, p.61; Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p.16.

³ S. Dimitrijevic, *op.cit.*, p.60; *Idem*, *Neolit u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Izdanja Hrvatskog arheoloskog društva, sv. II, Zagreb, 1978, p.73.

⁴ Nandor Kalicz, *The Early Phases of the Neolithic in Western Hungary (Transdanubia)*, în *Porocilo Raziskovanju paleolita, neolita i eneolita v Sloveniji*, XXI, Ljubljana, 1993, p.85.

⁵ Raczky Pal, *Chronological Framework of the Early and Middle Neolithic in the Tisza Region*, în *Varia Archaeologica Hungarica*, II, 1989, Budapest, p.234; Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p.59.

⁶ Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p.21.

⁷ S. Dimitrijevic, *Problem Stupnjevanja...*, în *Materijali*, X, p.62.

⁸ *Ibidem*, p.60; K. Minichreiter, *Starcevačka Kultura u Sjevernoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1992, p.71; Gh. Lazarovici, *Neoliticul timpuriu în România*, în *ActaMP*, VIII, Zalău, 1984, p.49.

⁹ M. Nica, *Le groupe culturel Cîrcea-Grădinile dans le contexte du néolithique balkanique*, în *Zbornik Narodnog Muzeja*, XIV/1, Beograd, p.103.

¹⁰ Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p.52.

¹¹ *Ibidem*, p.53.

¹² S. Dimitrijevic, *op.cit.*, p.82.

¹³ R. Ehrich, *Starcevo Revisited*, în *Ancient Europe and the Mediterranean*, Warminster, p.60.

în 4 faze, din care prima nu cuprindea ceramică monocromă sau pictată¹⁴. Faza a II-a conține și ceramică pictată cu alb, iar spre sfârșitul său apare și ceramica pictată cu culori întunecate. Draga Garasanin, în 1954 plasează monocromul în faza I, dar fără pictură, introducând aici și ceramică grosieră bogat decorată. Mai împarte faza a II-a în A și B, în IIB încadrându-se pictura închisă și policromia¹⁵.

La sfârșitul anilor 60, Stojan Dimitrijevič creează un nou sistem cronologic, denumind fazele după caracteristicile principale ale decorului ceramic pictat¹⁶ și fixând ca debut o fază cu ceramică monocromă care se încheie cu apariția decorului pseudo-impreso și a incizilor.

Dragoslav Srejović, bazându-se pe descoperirile de la Lepenski-Vir, consideră că întrucât acolo apar materiale asemănătoare celor din așezarea eponimă Starčevo dar de o variantă mai veche, atunci această etapă poate fi denumită Protostarčevo și cuprinde toate așezările din zona central balcanică și zona mijlocie a Dunării de jos, în care nu există barbotină și pictură¹⁷.

Gh. Lazarovici, plecând de la sistemul lui Milojevič analizează descoperirile din așezarea Gura Baciului și împarte faza I în 3 subfaze, din care IA, cu ceramică monocromă este cea etapă pe care Milojevič o consideră ipotetică. El plasează materialele Gura Baciului niv.I, Cîrcea I și Donja Branjevina II în faza IB, lipsită de decorul cu impresiuni și ciupituri. Apoi împarte faza II în subfazele IIA și IIB, care marchează apariția pseudo-barbotinei în IIA și a barbotinei în IIB¹⁸.

Profesorul Iuliu Paul introduce pentru fazele timpurii denumirea Precriș, corespunzând cu Starčevo-Criș IB.C, încercând să sublinieze influențele unui orizont Protosesklo manifestat prin prezența picturii cu buline albe, a ceramicii monocrome și a ornamentelor impreso¹⁹.

Ceramica integrală a așezării neolitice cu un singur nivel de locuire Foeni-Sălaș, jud. Timiș a dus la precizarea mai exactă a conținutului fazei Starčevo IIA din zona dunăreană²⁰.

Astfel, din analiza ceramicii au fost deprinse următoarele:

În cadrul celor 3 categorii ceramice, cantitatea de nisip în pastă crește de la cea grosieră la cea fină, detașându-se un tip fin, care conține nisip fin, care în spărtură are o culoare uniformă, roșcat-ocru. Această categorie este acoperită cu un slip foarte fin, roșcat, deseori lustruit.

În această așezare o pondere deosebită o are decorul imprimat cu unghia (pl.I/1,2), vârful degetului sau ● uncală în pereții vaselor. Se disting mai multe variante de decor realizate prin imprimarea degetului (pl.I/3,4). Distingem o dispunere neregulată a impresiunilor, apoi dispunere în rețea, existând chiar o modalitate de organizare a decorului care lasă un registru orizontal nedecorat în jurul gâtului, iar sub buză sunt dispuse un rând simplu sau dublu de impresiuni (pl.I/6,7). Imprimarea cu unghia este mai rară.

Cât privește decorul executat cu o uncală, acesta apare în șiruri, sub buza vaselor globulare, în cazuri foarte rare (pl.I/5).

Decorul realizat prin ciupirea în pastă este întâlnit în distribuție neregulată pe suprafața vasului (pl.I/8), sau în șiruri verticale (pl.II/1,2). Niciodată pe același fragment nu au sesizat impresiuni alături de ciupituri, ca în așezarea Lepenski-Vir, niv. IIIA²¹.

La unele vase, buza evazată este îngroșată spre exterior, fiind modelată cu un șir de noduli, sau se realizează alveole verticale sau striații chiar pe partea superioară a buzei. În această așezare a fost găsit un singur fragment incizat în linii verticale paralele, care ca manieră pare să imite decorul plisat întâlnit

¹⁴ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p.17; S. Dimitrijevič, *op.cit.*, p.66.

¹⁵ S. Dimitrijevič, *op.cit.*, p.68.

¹⁶ Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p.18; S. Dimitrijevič, *op.cit.*, p.69.

¹⁷ D. Srejović, *Lepenski Vir*, Beograd, 1969, p.176; Gh. Lazarovici, *op.cit.*.

¹⁸ Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, VIII, p.55 sqq.; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Tabel 1.

¹⁹ I. Paul, *Unele probleme ale neoliticului timpuriu...*, în *SCIVA*, 40, 1, 1989, p.25.

²⁰ H. Greenfield, F. Drașovcan, *Preliminary Report on the 1992 excavations at Foeni-Sălaș*, în *Analele Banatului*, III, 1994, p.45-85.

²¹ D. Srejović, *op.cit.*, fig.45.

în faza Starčevo-Criș IB-C.

În ceea ce privește relieful plastic, acesta este reprezentat de torșile circulare, bombate, cu perforație verticală sau orizontală (pl.II/3) și de benzi lenticulare scurte în relief, dispuse orizontal sau vertical, de obicei în perechi (pl.II/4).

Un mic procent (3,9%) din fragmentele ceramice au suprafața interioară netezită, iar cea exterioară neregulată prin mișcarea fină a mâinii sau a unui snop de plante pe suprafața de lut moale. Am adoptat și noi denumirea de pseudo-barbotină pentru această tehnică, din dorința de a sublinia diferența evidentă de tratare a pereților vasului.

În ceea ce privește pictura, au fost descoperite doar 4 cioburi pictate cu buline albe, pe fond portocaliu²².

Prin aceste caracteristici, ceramica din așezarea Foeni-Sălaș își găsește analogii în materialele de la Gura Baciului nivel I/II²³, prin pictura cu buline, și cu Cîrcea niv. I prin decorul impresat cu deget și unghie²⁴ și prin decorul alveolar sub buză²⁵, iar la Ocna Sibiului, niv. IIA, apar aceleași elemente²⁶. De asemenea, are analogii la Verbița, niv. I, unde pictura este extrem de rară²⁷, iar unele fragmente prezintă impresiuni sub buză²⁸ și pe peretele vasului. Și în așezarea de la Donja Branjevina, niv. III/II ceramica cu impresiuni și ciupituri este prezentă²⁹. La Lepenski-Vir, niv. IIIA, sunt menționate vase cu alveole pe buză, impresiuni și ciupituri³⁰. Adânciturile mari pe buză au analogii la Dobanovci-Selo³¹, unde suprafața vasului este decorată cu pseudo-barbotină. Dimitrijevič consideră acest material ca fiind foarte timpuriu, plasat în faza Monocrom³². La Anzabegovo, niv. II, se întâlnesc pseudo-barbotina, împunsături dispuse neregulat și ordonate pe corpul vasului³³. Și în restul Bulgariei, la Gălăbnik, în orizontul I, au fost descoperite fragmente ceramice cu pseudo-barbotină, înțepături cu unghia, precum și alveole în buză³⁴.

În concluzie, prezența în același context stratigrafic a ceramicii pictate cu buline albe, împreună cu materiale decorate prin impresiune și cu ciupituri în șiruri verticale indică, prin analogiile prezentate, o datare timpurie. Calitatea ridicată a ceramicii fine, precum și factura și arderea bună a majorității fragmentelor arată că această așezare este în plină dezvoltare, fără caracteristicile unei regionalizări culturale care să afecteze valoarea tipologică a inventarului. Acestea determină și probabilitatea plasării așezării la un orizont Starčevo-Criș IIA, care pe baza materialelor de la Foeni are următoarele caracteristici:

1. Ceramica fină are la exterior în proporție de 54% culoarea ocru, apoi în proporție de 9,5% slip roșcat, 4,3% slip gălbui și 3,5% slip cărămiziu. În compoziție acesta are nisip fin.

2. Ceramica grosieră este lucrată dintr-un lut amestecat cu pleavă, iar suprafața internă este în majoritatea cazurilor netezită, de culoare ocru, mai rar roșcat. La exterior este decorată cu impresiuni și uneori cu pseudo-barbotină.

²² Materialul se află încă în cercetarea de laborator.

²³ Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p.24.

²⁴ M.

²⁵ *Ibidem*, fig.10/10.

²⁶ I. Paul, *op.cit.*, p.12.

²⁷ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p.29.

²⁸ *Idem*, *Săpăturile*

²⁹ S. Karimanski, *Rezultati novijih istraživanja na lokalitetu Donja Branjevina*, Odzaci, Tabel IX, fig.1-10; S. Dimitrijevič, *op.cit.*, Tabel II, fig.2.6.

³⁰ S. Dimitrijevič, *op.cit.*, Tabel II, fig.26-27; D. Srejavic, *op.cit.*, fig.46.

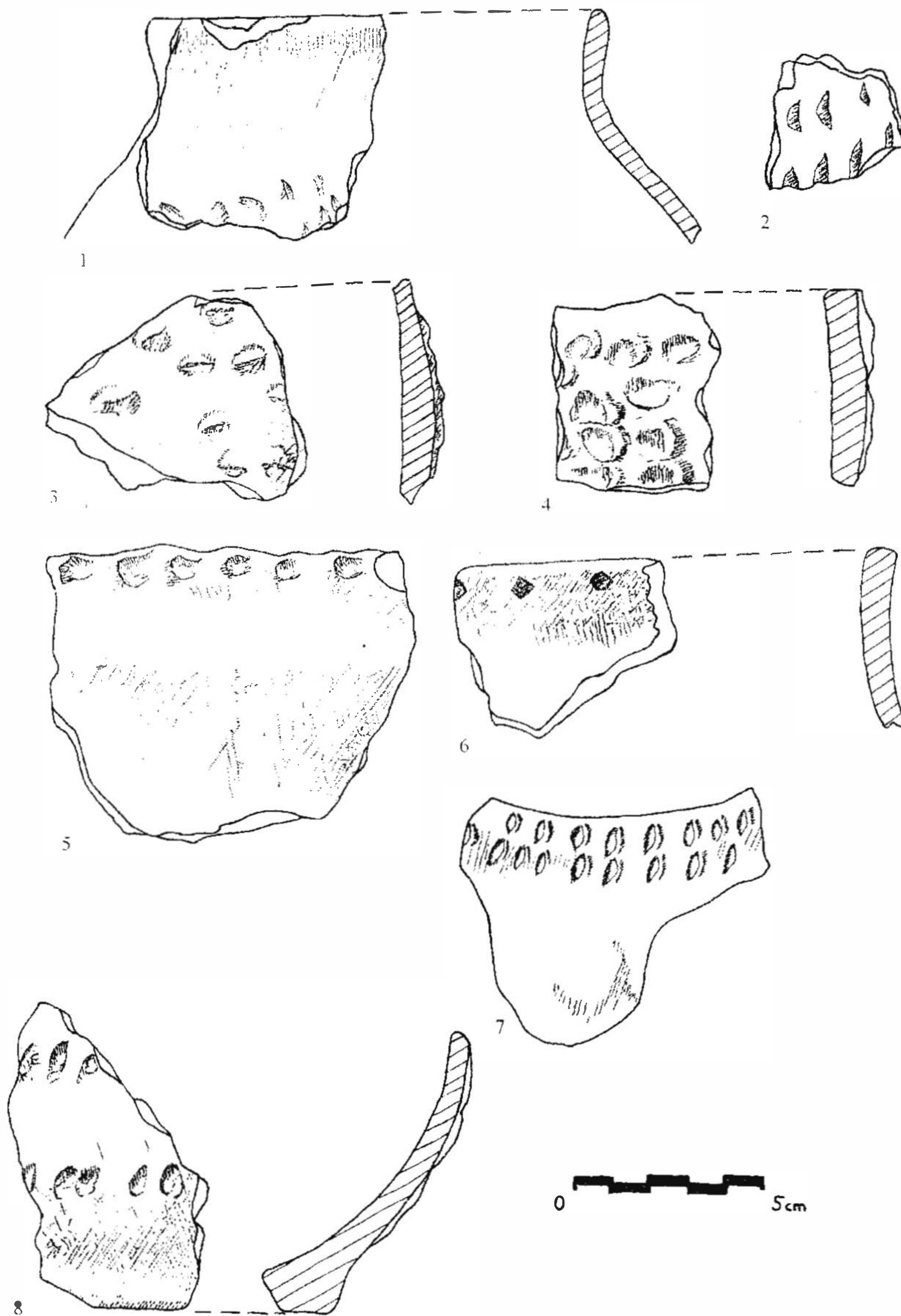
³¹ S. Dimitrijevič, *op.cit.*, Tabel I, fig.7.

³² *Ibidem*, p.69.

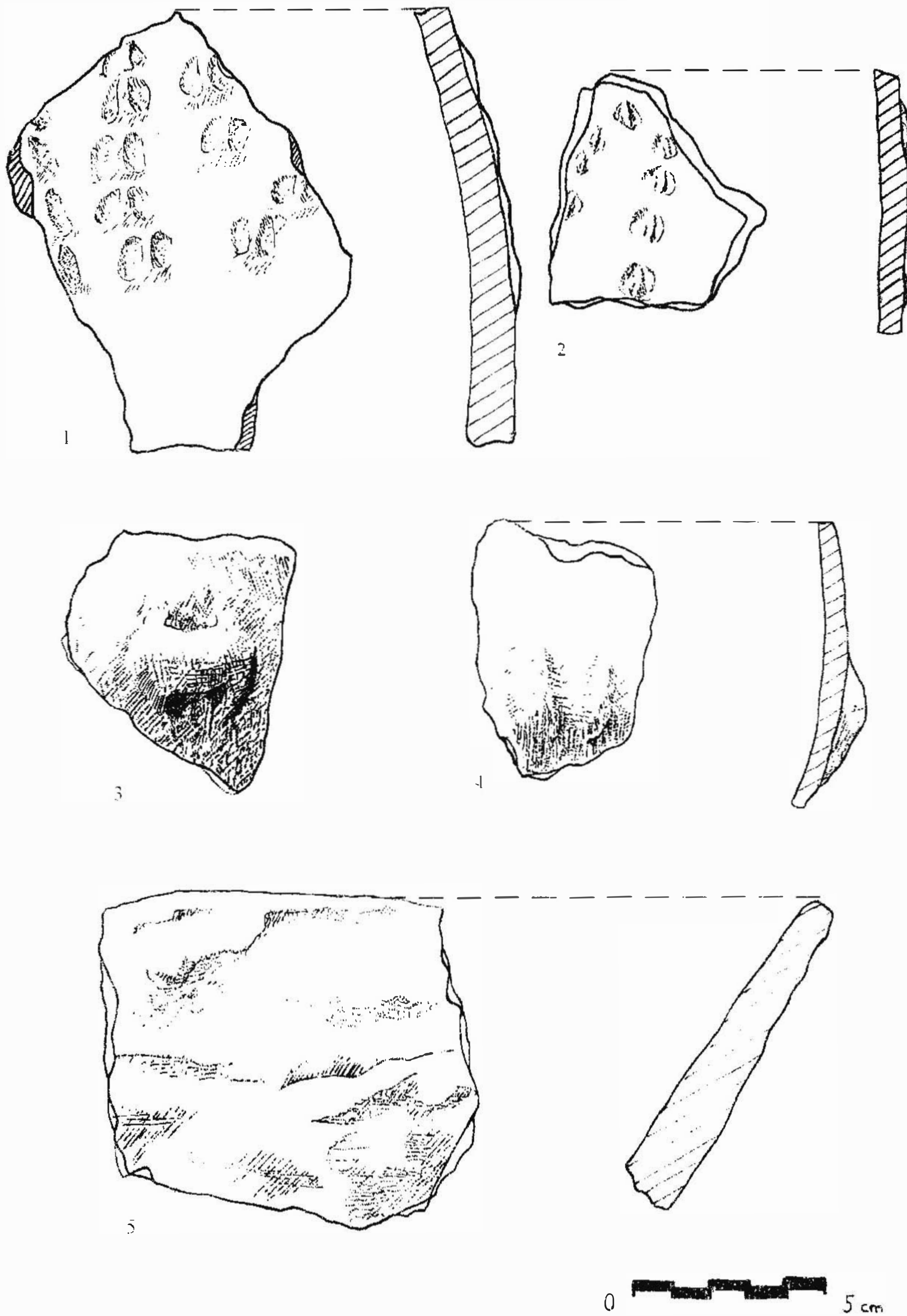
³³ M. Gimbutas, *Neolithic Macedonia*, Los Angeles, 1976, fig.31.32.

³⁴ J. Pavuk, M. Chocadziev, *Neolitische Tellsiedlung bei Galabnik in West Bulgarien*, in *Slovenska Arheologia*, XXXII, 1, 1984, pl.8/2,7.

Pl. I. Foeni- "Sălaș". Ceramică Starcevo-Criș

Pl. II. Foeni- "Sălaș". Ceramică Starčevo-Criș

3. Ceramica fină are pictură cu buline albe realizate pe fondul portocaliu-roșcat.

4. Specia intermediară are ca ornamente ciupituri dispuse în șiruri orizontale paralele și impresiuni realizate cu vârful degetului, dispuse în rețea.

Acestea sunt caracteristicile etapei IIA, unele dintre atribute, în special cele referitoare la ciupituri și incizii fiind considerate ca făcând parte din paleta ornamentală a fazelor IIB-IVA a culturii Starčevo-Criș. De aceea considerăm că publicarea acestei descoperiri pe baza analizelor statistice informatizate de către F. Drașovean și H. Greenfield va defini mai clar conținutul etapei IIA și legăturile cu celelalte locuiri din zona dunăreană.

DAN CIUBOTARU
Universitatea de Vest
Timișoara

SOME REMARKS ON THE CERAMIC MATERIALS FROM THE EARLY PHASES OF THE STARČEVO-CRIȘ CULTURE

SUMMARY

The Early Neolithic Complex in the Balcan and Danube area consists of different Sesklo in Thessaly; Anzabegovo in Macedonia; Karanovo in Bulgaria; Starčevo in Macedonia, Bosnia, Croatia and Transdanubia. From Danube to North, the Körös-Criș cultural group is spread.

After the Second World War, several archaeologists have tried to create chronological systems in order to explain the development and evolution of the Early Neolithic Complex.

The Neolithic settlement at Foeni-Sălaș is part of this Complex. Briefly, the results of the Starčevo-Criș ceramics analysis is introduced below.

The fine category has mostly an ochre colour. Here a special type occurs, with red-ochre coating, containing fine sand as temper.

The finger-nail impressions are the most numerous for all the categories, and less numerous are the finger pinched ornaments.

Finger-nail impressions occur even on rims or as rows under the rims. Sometimes, under rims, the impressions are replaced with groups of bumps. The handles are circular, with vertical or horizontal holes. A special handle is made of parallel stripes of clay.

3,9% of the fragments are decorated in the pseudo-barbotine technique. Only few fragments of ceramics decorated with white spots on an orange background occurred.

On the basis of these results, we attributed this settlement to Starčevo-Criș, phase IIA.

EXPLANATION OF FIGURES

Pl.I. 1.,3. Finger-nail impressions on an irregular basis; 2.,4. Finger-nail impressions in lines; 5. Tool made impressions under rim; 6. Finger impressions on rim; 7. Double line of finger-nail impressions under rim; 8. Finger pinching in horizontal lines.

Pl.II. 1. Finger pinching in vertical lines; 2. Finger-nail impressions in vertical lines; 3. Circular handle with vertical hole; 4. Two parallel, vertically oriented bumps; 5. Pseudo-barbotine decoration on the external surface of the sherd.